

semantic duality modeled in works of reality with the help of method of sleep, tropical methods and others) is justified by some facts from the writer's biography, his emergence in literature in the period of interest to romanticism, scientific studios, actual for the problems of those days in the fields of psychology and psychiatry (in particular, the concepts of upper and lower consciousness, psychological dissociation, projection, combining the cult of cognition with sensitively-intuitive understanding of the world).

Key words: motive, duality, projection, image, parallelism, contrast, sinkrisis, irony, allegory.

Стаття надійшла до редколегії
13.10.2016 р.

УДК 82.161.2-32.09:398

Валерія Ляшишина

Фольклористичність викладу у творах Марка Вовчка

У статті проаналізовано наративну стратегію окремих творів малої прози Марії Вілінської. Досліджено, що письменниця в оповіданнях привертає до себе увагу читача правдивою присутністю, лаконічністю розповіді та поглядами на життя. Саме завдяки цьому Марко Вовчок змогла досягти однієї з головних особливостей своїх творів – фольклористичності викладу.

Ключові слова: наратор, фольклористичність, оповідь, мала проза, Марко Вовчок.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Прозу Марка Вовчка без перебільшення можна вважати одним із найпомітніших явищ в українській літературі другої половини XIX ст. Повісті та оповідання письменниці привертають увагу тяжінням до фольклору й зображення життя простих людей, до усноповідної манери письма, яка поєднується зі стилем та інтонацією живої народної мови. Творчість Марка Вовчка була предметом літературознавчих досліджень, у яких порушено проблему індивідуального стилю письменниці, проблематики її творчості тощо (Н. Крутікова [4], Б. Хоменко [9] та ін.). С. Павличко [8] розглянула окремі питання наративної стратегії прози Марка Вовчка.

Мета статті – на матеріалі творів збірки «Народні оповідання» (1857) Марка Вовчка та окремих текстів, що не увійшли до цього видання, розкрити особливості наративної стратегії, зацентрувавши увагу на фольклористичності викладу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним із важливих рівнів функціонування художньої інформації в структурі літературного твору є його оповідний формат. У творі завжди є «той, хто оповідає» або «той, хто знає», і саме від нього залежать і зміст, і манера викладу образного матеріалу. А тому цілком закономірно, що у XX ст. відбулося становлення наратології – науки про розповідання [1, с. 203]. Це термін західного літературознавства другої половини XX ст., який уживається в дослідженнях типів оповіді та специфіки оповідних манер [7, с. 416]. У літературознавчому словнику-довіднику можна знайти таке визначення цього терміна: «Наратологія – це теорія наративу, покликана досліджувати його специфіку, форму та функціонування, спільні та відмінні ознаки оповідей (розповідей), моделювання фабул, визначення відповідних типологічних рядів» [6, с. 476]. А наратор – це «фіктивний, створений письменником оповідач, повістяр, романіст, переважно один (зрідка декілька). Він формує об'єкт розповіді, власне художній світ і може дистанціюватися від оповіді та персонажів» [5, с. 95]. За функціональною ознакою розрізняють три основні образи наратора:

1) гомодієгетичний (грец. *homos* – рівний, однаковий і *diegesis* – оповідь, виклад) наратор – оповідач, що функціонує в тексті, є учасником подій, про які йдеться. Найчастіше в такому разі розповідь ведеться від першої особи;

2) гетеродієгетичний (грец. *heteros* – інший і *diegesis* – оповідь, виклад) наратор – оповідач, який перебуває в художньому світі, але поза дією, сторонній спостерігач (обсерватор), хоч розповідь ведеться від першої особи;

3) екстрадієгетичний (грец. *extra* – поза, зовні, крім і грец. *diegesis* – оповідь, виклад) наратор – автор, який веде за собою читача, коментує події, роздумує. Він перебуває поза художнім світом, тому розповідь ведеться від третьої особи [1, с. 204–205].

Твори Марка Вовчка просякнуті уснооповідністю, тобто вони вирізняються гомодієгетичними та гетеродієгетичними нараторами. Свого часу про розповідну майстерність авторки писала Н. Крутікова: «Вона вдається до манери народної оповіді, авторську особистість ніби заміняє особою оповідача або частіше оповідачки, майже ніколи не виходячи за рамки психології і мови створених нею образів демократичних оповідачів» [4, с. 57]. Б. Хоменко в дослідженні «Народні джерела творчості Марка Вовчка» наголосив: «Дуже відчутні в Марка Вовчка стиль та інтонація живої народної мови. Серед її численних записів немало слів, висловів і розмов, почутих серед селян. Вони цілком відповідають духові і складові оповідної манери письменниці» [9, с. 124]. «Її наративна стратегія вражала сучасників не тільки темою – життям кріпаків у дореформеній Росії, але й мовою – імітацією об'єктивного народного голосу, оповіддю, в якій не було і домішки авторського втручання...», – так зауважує С. Павличко щодо вміння письменниці передавати фольклорну форму викладу у творах [8, с. 17].

Як уже зазначено, у багатьох оповіданнях Марка Вовчка розповідь ведеться від першої особи, якою є звичайна людина, найчастіше – жінка з народу. Мова творів письменниці дуже проста й лаконічна, авторка розповідає про різні випадки з життя, про ті, учасником яких вона була чи чула про них або просто спостерігала. Тобто це не тільки фольклорний сюжет, а й своєрідний народний переказ (фольклорна форма викладу).

Оповідачів у її творах умовно можна поділити за критерієм присутності: «тихі» та «голосні». Тобто ті, присутність яких майже не відчувається, та ті, які одразу привертають увагу до себе, демонструють свою автономність від автора. У цих творах повістярі відіграють велику роль, саме завдяки їм передається весь колорит тодішнього життя, традицій та багато іншого. Окрім того, вони виконують низку функцій, однією з яких є створення максимального враження автентичності зображуваного. Другою функцією можна назвати спонукання читача на роздуми над питаннями, над якими замислюються й самі герої. Урізноманітнити сприйняття та відобразити життєві явища – третя функція повістяря. Письменниця «ввійшла» в селянське середовище, пройнялася їхніми проблемами, переживаннями, що дало змогу створити такого оповідача, присутність якого дозволяє читачеві більше проникнутися, зрозуміти та повірити в те, що відбувається у творі. Усе це надає зображуваному додаткових ознак достовірності, а тексту – загалом більшої художньої переконливості. Її оповідачка не лише найбільш проінформований свідок події, а й обвинувач, який виносить присуд учинкам персонажів, заглиблюється в проблеми людського характеру.

Саме до цього другого типу («голосні») можна віднести оповідачів у таких оповіданнях: «Чортова пригода», «Як Хапко солоду відрікся», «Викуп», «Горпина», «Два сини», «Козачка», «Купеческая дочка», «Ледащиця», «Катерина», «Маша», «Не до пари», «Одарка», «Отець Андрій», «Саша», «Свекруха», «Сестра», «Сон» та «Чумак». А їх можна ще диференціювати на ті, у яких оповідач присутній протягом усього твору та є учасником або споглядачем подій, і ті, у котрих оповідач присутній лише на початку оповідання та не привертає до себе особливої уваги.

У творах «Як Хапко солоду відрікся», «Горпина», «Козачка» та «Свекруха» повістяр виявляє свою особу не так виразно, як в інших оповіданнях. Розповідь теж ведеться від першої особи, але швидко перетікає в історію, де оповідач не відіграє ніякої ролі, згодом узагалі про нього забуваєш. Наприклад, оповідання «Як Хапко солоду відрікся» починається з монологу жінки чи чоловіка, який ніби відповідає на прохання розказати історію: «Коли вже ви так просите, то нехай воно буде по-вашому – розкажу вам, як Хапко солоду відрікся... Чому не розкажуть... Тільки умова така: не вередувати і не перебендувати. Не знаю, як хто, а я не люблю, як беруть мене на решето та починають сіяти та пересіювати на всі боки... Може, я й помилюсь або й поязичусь, не до складу – не до ладу, може, де переборщу, а де не дотну, може, такого набазікаю, що і в шапку не забрати, а далі почну у пересилку, та й кінця не зв'яжу – дарма! Послухачі нехай умову пам'ятають і голову мені не морочать. Згода? Як згода, то слухайте» [3, с. 230]. Складається враження, що ніби це хтось зі старших розповідає історію, навіть казку, яку дуже любить слухати молодь, а читач ніби присутній серед них, що змушує його більше проникнутися цією розповіддю, можливо, навіть повірити в її правдивість. Далі оповідач майже не з'являється у творі, однак такий фольклорний початок уже дав

свої результати: читач увійшов у твір «з головою» й старається дотримуватися настанов, даних на початку: він сприймає твір як належне, не задумуючись про можливу наявність неправдивих моментів. У «Горпині», «Козачці» та «Свекрусі» оповідачки вже є очевидцями подій. Вони розповідають про ситуації, які сталися з їхніми односельцями: «Тим врем'ям помер наш пан; почав молодий господарювати. І старий був недобрий, а сей такий лихий, що нехай господь боронить! Все село як за стіну засунулось, такі смутні всі, що сумно й глянуть! Тільки Горпина трохи веселенька, тішиться малою донечкою та й про громадське лихо забуває» [2, с. 89] («Горпина»); «Жив у нас у селі козак Хмара; багатир був!» [2, с. 52] («Козачка»); «Жила колись у нашому селі вдова Орлиха. Я ще була невелика дівчинка, не дуже-то що пам'ятаю, а чула се од покійної матері – нехай царствує! Вони були сусіди з Орлихою, тин об тин. Мигається мені та Орлиха, мов у тумані, – висока, у червоному очіпку, все чорні брови здвигає» [2, с. 104] («Свекруха»). І хоча це єдиний вияв оповідача у творах, він надає їм надзвичайної правдивості, читач ніби слухає звичайну народну розповідь із життя.

А в інших оповіданнях повістяр уже присутній протягом усієї історії. Навіть у випадку, якщо це не його біографія, то він пов'язує події із собою, оцінює їх. Серед проаналізованих текстів переважають ті, у яких розповідач не виступає головним героєм, чи одним із них, а просто розказує історію подій, очевидцем яких був. Це такі твори, як «Викуп», «Купеческая дочка», «Ледащиця», «Не до пари», «Катерина», «Одарка», «Чумак» та «Отець Андрій». У них оповідач хоча й не є головним героєм, проте надзвичайно яскраво й точно описує події, які відбувалися з персонажами. Саме такий, народний виклад тексту дає змогу зробити його легким для розуміння та сприйняття. Читач, завдяки цьому, ще більше проникається історією героїв, адже повірити в правдивість таких подій набагато простіше, якщо історія переказана звичайною жінкою з села. Її оповідь дуже проста, не обтяжена якимись складними конструкціями чи словами, що надає твору фольклорності. Ці твори зазвичай починаються спогадом про минуле та людей, які виступають одними з головних героїв: «Розкажу вам про Якова Харченка, якого він смутку набравсь у Хмелинцях, залицяючись до Коханівни» [2, с. 94] («Викуп»); «Пані наша була не перволіток та й не яка стара; а з себе була висока, огрядна, говірки скорої, гучної» [2, с. 261] («Ледащиця»); «Була в мене небога; при мені вона й зросла, бо сиротою зосталася змалечку» [2, с. 282] («Не до пари»); «Старий наш пан, покійник, недобрий був! Не тим би згадувати, да луччим ні за що» [2, с. 73] («Одарка»); «У нашому селі був чоловік, Петро Самійленко. Він мені й родич далекий» [2, с. 109] («Отець Андрій»); «Не нажить уж нам такой знахарки, как покойная Даниловна!» [2, с. 158] («Катерина»); «Умерла у нашей барыни горничная девушка, и приказчику веленье прислано барское: немедля другую к барыне представить» [2, с. 188] («Купеческая дочка»). Далі оповідач просто розповідає про події, очевидцем яких був та брав у них певну участь. Тобто твори подані у формі переказів народних історій із життя, що впливає і на сприйняття самого змісту тексту, надає йому ще більшої фольклорності.

У творах «Два сини», «Сестра» та «Сон» оповідачі і є головними героями. Саме в цих оповіданнях фольклористичність викладу досягає свого піку. Це ніби маленька сповідь розповідача. Як і в попередніх творах, виклад тексту надзвичайно простий та лаконічний, проте яскраво передає всі емоції й почуття, спонукає читача цілком проникнутися історією.

«Сестра» – твір, у якому жінка розказує про своє минуле та про те, як вона живе зараз: «Служу таки в тих самих панів. Іще два місяці мені до року осталося. Важко, боже, як ледачому годити! Та вже найнялась, як продалась, – треба служити! А добуду року, то, може, дасть мені господь, що добре місце натраплю собі. Аби схотів, то знайдеш на свої руки муки!» [2, с. 33], – такими словами закінчується оповідання. Завдяки цьому прийому, складається враження, ніби звичайна селянка саме зараз розповідає про себе; її історія ще не закінчена – і це додає надзвичайної реалістичності оповіді. Так само закінчується й твір «Два сини»: жінка розповідає про те, як вона живе після подій, що сталися з її синами («Живу... Дивлюсь, як хата валиться; чую, що й сама я пилом припадаю... якось дурнішаю, якось туманію, наче жива у землю входжу...») [2, с. 276]). Така форма оповіді дає змогу легко зрозуміти головного героя без посередництва автора та глибше проаналізувати проблемами оповідача, адже здається, що він виливає душу читачеві, безпосередньо спілкується з ним та потребує лише того, щоб його слухали (читали). У «Сні» оповідачка згадує історію свого кохання. Її розповідь також дуже проста, але колоритна. На відміну від двох попередніх творів, ця історія закінчується ще в минулому, проте це ніяк не впливає на сприйняття: події здаються читачу не менш правдивими за попередні.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, твори Марка Вовчка вирізняються фольклористичністю викладу. Авторка максимально наближає читача до повістяра – людини з села, кріпака – і стає осторонь від подій, не втручається в них. Окрім того, письменниця стежила за тим, щоб мова її творів була простою та лаконічною, не виглядала неприродною, завдяки чому й досягла таких великих успіхів. На щирість її оповідань впливає й те, що історію розповідають безпосередні учасники подій, які загострюють свою увагу не на пейзажах чи інтер'єрах, а на людях, їхніх учинках. Оскільки оповідачем у більшості випадків є кріпак, то він не роздумує про високі почуття чи якісь складні теми, а розповідає про накопиле, змальовує жахливі сцени зі свого життя, чим викликає в читачів співчуття та розуміння. Звідси й простота сюжету, і лаконічність вираження, і ритмічність мови. Мова творів Марка Вовчка зливається з народною, стає частиною його фольклору, завдяки чому письменниця й досягла великої популярності.

Джерела та література

1. Білоус П. В. Вступ до літературознавства : навч. посіб. / П. В. Білоус. – Київ : ВЦ «Академія», 2011. – 336 с. – (Серія «Альма-матер»).
2. Вовчок М. Твори. У 3-х т. – Т. 1. : Оповідання; повісті / М. Вовчок ; упорядкування і приміт. О. О. Білявської, передм. Н. Є. Крутікової. – Київ : Дніпро, 1975. – 637 с.
3. Вовчок М. Твори. У 7 т. – Т. 6. / М. Вовчок ; упорядкування і прим. О. О. Білявської, П. Г. Приходька, Т. М. Різниченко. – Київ : Наук.думка, 1966. – 587 с.
4. Крутікова Н. Є. Сторінки творчого життя (Марко Вовчок в житті і праці) : [монографія] / Н. Є. Крутікова. – Київ : Дніпро, 1965. – 390 с.
5. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. – Т. 2. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. – (Енциклопедія ерудита).
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с. – (Nota bene).
7. Моклиця М. В. Вступ до літературознавства : навч. посіб. [для студентів вищ. навч. закл.] / М. В. Моклиця. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 468 с.
8. Павличко С. Марко Вовчок / С. Павличко // Три доли. Марко Вовчок в українській, російській і французькій літературі / упоряд. В. Агеєва. – Київ : Факт, 2002. – С. 11–23.
9. Хоменко Б. В. Народні джерела творчості Марка Вовчка : монографія / Б. В. Хоменко. – Київ : Вища школа, 1977. – 174 с.

Ляшишина Валерія. Фольклористичність изложения в произведениях Марка Вовчка. В статье проанализирована нарративная стратегия в отдельных сочинениях малой прозы Марии Вилинской, в частности внимание сосредоточено на присутствии рассказчика в произведениях, его реальности и правдивости историй, которые он рассказывает. Во многих произведениях Марка Вовчка рассказ ведется от первого лица, которым является обычный человек, чаще всего – женщина из народа. Язык текстов простой и лаконичный. Именно непосредственные участники событий рассказывают о различных случаях из жизни, участниками которых они были, слышали о них или просто за ними наблюдали. Эти рассказчики играют большую роль, потому что, благодаря им, передается весь колорит тогдашней жизни, традиций и многое другое. Кроме того, они выполняют ряд функций, одной из которых является создание максимального впечатления подлинности изображаемого. То есть это не только фольклорный сюжет, но и своеобразный народный пересказ (фольклорная форма изложения). Язык произведений Марко Вовчок сливается с народным, становится частью его фольклора, что и есть особенностью творчества писательницы.

Ключевые слова: нарратор, фольклористичность, рассказ, малая проза, Марко Вовчок.

Liashyshyna Valeriia. Folklore of Presentation in Marko Vovchok Works Brand. The article analyzes the narrative strategy in some small works of prose Mariia Vilinska in particular focus on the presence of the narrator in the works, its reality and truth of the stories he tells. In many works of Marko Vovchok story is told in the first person, which is an ordinary man, often a woman of the people. Language works of the writer is very simple and concise. It is the direct participants in the events who talk about different cases of life of those to which they had heard of them, or they just watched. These storytellers play an important role, because it is transmitted through the entire flavor of that time of life, traditions and more. In addition, they perform several functions, one of which is depicted the creation of impressions maximum authentication. That is, it is not just a folk story, but also a kind of retelling of the folk (folk form of presentation). In her writings Marko Vovchok merges with the people, counterfeited under her tongue, becoming part of its folklore, which is characteristic of her work.

Key words: narrator, folklore, narrative, small works of prose, Marko Vovchok.

Стаття надійшла до редколегії
14.09.2016 р.